

## ЕКОЛОГІЧНА СЕРТИФІКАЦІЯ В УКРАЇНІ ТА ЄС: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Артур Михалевич, Оксана Салавор  
Національний університет харчових технологій, Київ, Україна  
Email: [artur0707@ukr.net](mailto:artur0707@ukr.net)

Supported by the Erasmus+ Projects Jean Monnet Support to Associations **EUforUA** (611278-EPP-1-2019-1-UA-EPPJMO-SUPPA)

**Анотація.** У статті проаналізовано сучасні шляхи реалізації екологічної сертифікації в Україні та країнах ЄС. В ЄС екологічна сертифікація стала інструментом еколого-економічного регулювання та стабілізації використання природньо-ресурсного балансу, що сприяє розвитку економіки. В Україні екологічна сертифікація відноситься до стратегічних завдань в сфері екологічної політики. Вона відкриває доступ виробників до експорту продукції та послуг, сприяє підвищенню якості продукції. Екологічна сертифікація є одним із заходів, що наближає людство до сталого розвитку за рахунок мотивації виробників товарів та послуг зменшувати негативний вплив на навколишнє природне середовище, впроваджувати ресурсозберігаючі технології та прагнути до постійного поліпшення.

**Ключові слова:** екологічна сертифікація, ЄС, системи екологічного управління

### **Artur Mykhalevych, Oksana Salavor. ECOLOGICAL CERTIFICATION IN UKRAINE AND EU: PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS**

*The article analyzes modern ways of implementing environmental certification in Ukraine and EU countries. In the EU, ecological certification has become a tool of ecological and economic regulation and stabilization of the use of natural resource balance, which contributes to the development of the economy. In Ukraine, environmental certification is tailored to strategic tasks in the field of environmental policy. It opens the access of manufacturers to the export of products and services, contributes to the improvement of product quality. Ecological certification is one of the measures that brings humanity closer to sustainable development by motivating producers of goods and services to reduce the negative impact on the natural environment, implement resource-saving technologies and strive for continuous improvement.*

**Keywords:** environmental certification, EU, environmental management systems

**Вступ.** Розвиток та підтримання напрямку екологічної сертифікації є одним з ключових рішень, що сприятиме ефективному переходу людства до моделі сталого розвитку та споживання. Попит на продукцію та процеси, що відповідають екологічним вимогам зростає не тільки в Україні, але й у світі [1]. Дедалі частіше споживачі більш свідомо підходять до вибору товарів та послуг, враховуючи можливий вплив на навколишнє природне середовище (НПС) при їх виробництві та кількість ресурсів, що була витрачена для їх виготовлення. Слід зауважити, що споживачі у розвинених країнах світу надають перевагу продукції, що має інноваційний характер виготовлення [2], тобто мінімальний вплив на НПС, наявність сучасної матеріально-технічної бази у виробника, ресурсоощадний підхід до організації технологічних процесів.

Сертифікаціям в перекладі з латинської «*certifico*» означає «підтверджую» або «свідчу». Тобто сертифікація є процесом, під час якого здійснюється оцінка відповідності об'єкта сертифікації конкретним вимогам стандарту. Екологічна сертифікація, як правило, здійснюється у відповідності до вимог Системи менеджменту навколишнього середовища (СМНС). Мета такої процедури полягає у незалежній оцінці виробника задля надання впевненості всім зацікавленим сторонам, що об'єкт сертифікації дійсно відповідає екологічним критеріям.

Вперше екологічна сертифікація була започаткована у 1992 р. в рамках Директиви 92/880/ЄС «Про екологічні знаки», британського стандарту BS 7750 «Система екологічного управління», міжнародних стандартів ISO/TC 207 «Управління навколишнім середовищем» [3]. В Україні стимулом для розвитку цього напрямку стала можливість виходу на єдиний ринок з ЄС, що вимагає формування вимог до якості, безпечності товарів, послуг, що пропонуються. В рамках таких вимог неможливо лише декларувати чи гарантувати відповідність вироблених товарів встановленим екологічним вимогам. СМНС направлена на те, щоб завжди мати об'єктивні докази, що означає повну відповідальність підприємства перед зацікавленими сторонами. Саме тому результат екологічної сертифікації вважається об'єктивним та незалежним доказом відповідності або невідповідності підприємства встановленим екологічним вимогам. Потрібно зауважити, що підвищення інтересу до екологічної сертифікації пов'язано і з євроінтеграційним курсом України до ЄС [4], в рамках якого досягнення встановлених цілей в сфері екологічної стандартизації та сертифікації можливе лише за тісної співпраці з авторитетними міжнародними науково-технічними організаціями, профільними комітетами та ін. установами ЄС.

**Виклад основного матеріалу.** Екологічна сертифікація визнана ефективним інструментом поліпшення та розвитку екологічного менеджменту на підприємстві, що може бути описаний за допомогою циклу PDCA Шухарта-Демінга (рис. 1).

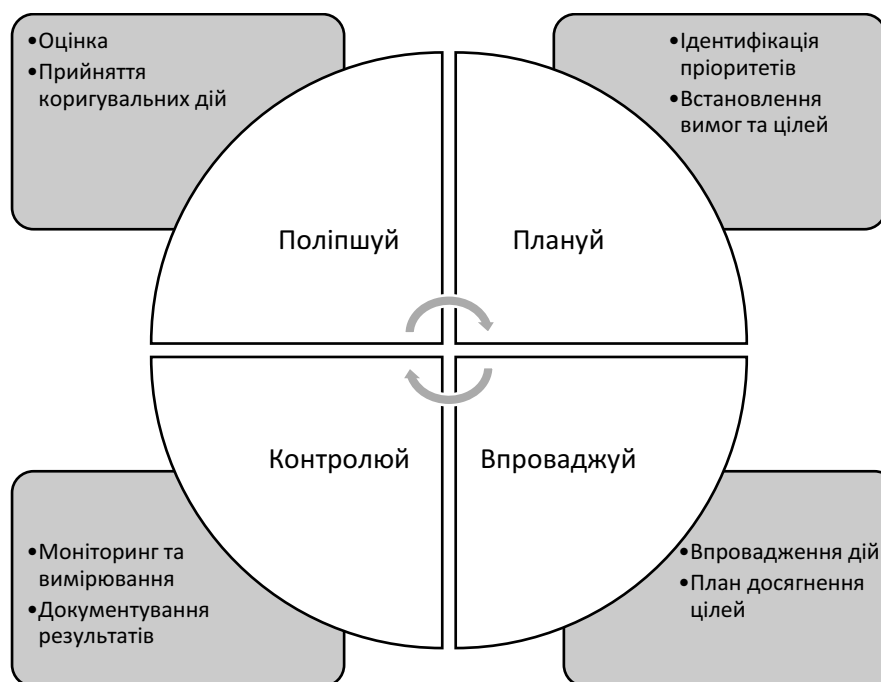


Рис. 1. Модель безперервного поліпшення процесів Шухарта-Демінга

Відповідно до циклу PDCA (рис. 1) початок впровадження екологічного менеджменту починається з планування, а саме визначення контексту організації, її політики та цілей в сфері захисту НПС. На основі встановлених пріоритетів підприємство переходить до впровадження механізмів управління усіма процесами виробництва, що знижуватимуть негативний вплив на НПС та дають змогу постійного контролю. Третій етап циклу визначає необхідність оцінки діяльності виробника, зокрема за допомогою збору об'єктивних доказів та аналізу тенденцій, що представляється на розгляд вищому керівництву з встановленою періодичністю. Останній етап відноситься до дій, що направлені на прийняття заходів з поліпшення та оцінки виконання поставлених цілей підприємством.

Впровадження даної концепції на підприємстві є одним зі шляхів підходу до екологічної сертифікації [5]. На думку авторів статті, особливої важливості дана методологія організації екологічного менеджменту на підприємствах заслуговує з огляду на рецесію світової економіки, підвищення цін на природні ресурси, зниження купівельної спроможності населення у країнах другого світу, що безперечно сприятиме зниженню громадської свідомості щодо охорони НПС. Саме тому, якість за циклом PDCA є

результатом, яке підприємство прагне досягти за будь-яких внутрішніх або зовнішніх чинників, що можуть бути перешкодою [6].

Існує два шляхи екологічної сертифікації, відповідно до яких вона може бути обов'язковою або добровільною. У першому випадку екологічна сертифікація є інструментом забезпечення екологічної безпеки не тільки НПС, але й людей, товарів, послуг. Добровільна сертифікація є додатковим способом підвищення ефективності підприємства, зокрема шляхом покращення якості продуктів чи послуг. Сучасні напрямки екологічної сертифікації, що активно впроваджуються у ЄС, наведені на рис. 2.

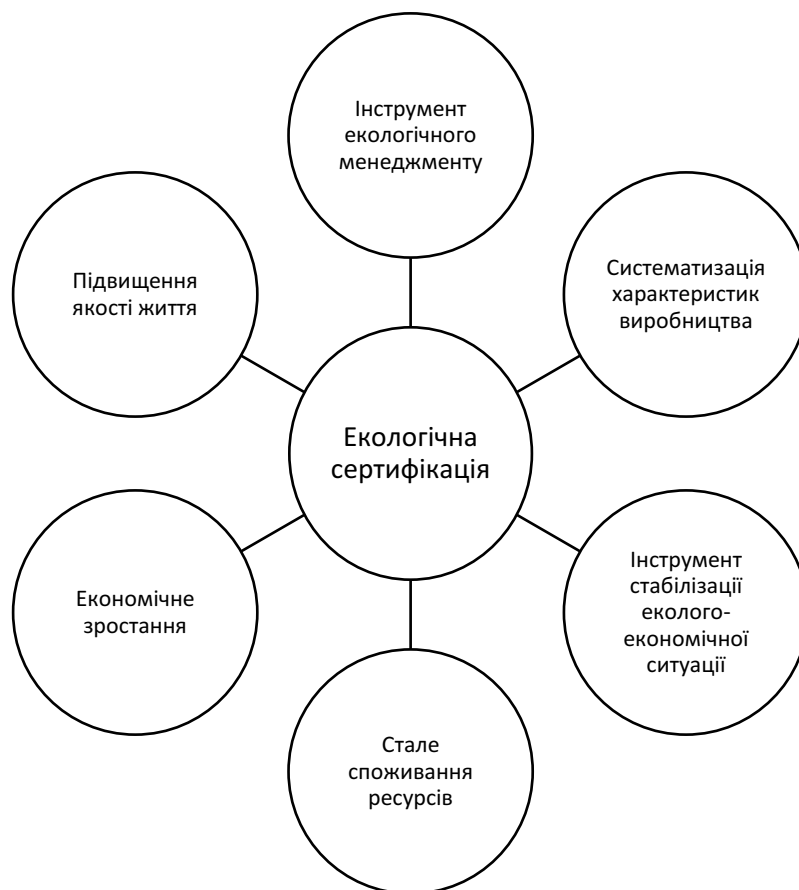


Рис. 2. Сучасні напрямки реалізації екологічної сертифікації у країнах ЄС [7-9]

Розвиток екологічної сертифікації в Україні повинен враховувати досвід країн ЄС, де вона залишається добровільною на основі міжнародно визнаних стандартів. Водночас чимало екологічних вимог включено до нормативно-правових документів, що регламентують роботу підприємств в обов'язковому порядку. Такий підхід забезпечує вмотивованість виробників до розвитку екологічних норм відповідно до специфічних вимог окремих країн, врахування аспектів охорони НПС ще на стадії проектування та розвитку міжнародної співпраці задля впровадження найкращого професійного досвіду.

Найбільш відомим в ЄС стандарти серії ISO 14000 «Системи управління навколишнім середовищем», перші версії яких були випущені ще в 1996 році. Головним серед цієї серії вважається стандарт ISO 14001 «Система екологічного менеджменту. Вимоги та настанови щодо застосування». Решта стандартів є додатковими та призначені для тлумачення окремих понять, деталізації окремих вимог, тощо. Цікавим є той факт, що дані стандарти не містять конкретних вимог або норм певних показників щодо впливу на навколишнє середовище, хоча в ньому й зазначена рекомендація виробникам дотримуватися законодавчих та національних вимог, що ніби є фундаментом для проведення оцінки відповідності виробництва вимогам даного стандарту.

Відомо також про екологічний аудит ЄС, що містить значно вищі вимоги до об'єкта сертифікації, аніж ISO 14001 [10]. Варто зазначити, що він є частиною чинного законодавства для країн ЄС, в той час як ISO 14001 належить приватній організації та є стандартом, сертифікація за яким здійснюється на добровільних засадах. Особливістю екологічного аудиту ЄС є те, що він вимагає обов'язкової екологічної модернізації виробництва, а також містить вимогу щодо інформування громадськості у вигляді офіційного листа.

На світовому ринку дедалі більше організацій та підприємств впроваджує систему ISO 14001 з наступним проходженням екологічної сертифікації задля того, щоб бути визнаними на ринку продуктів та послуг, мати доступ до кредитування з метою реалізації заходів з розвитку бізнесу, отримувати прихильність з боку екологічно свідомих споживачів [11]. В Україні ж ситуація дещо інша, незважаючи на те, що стандарт ISO 14001 був прийнятим ще у 1997 році. Він досі не отримав широкого застосування серед підприємств-виробників, що з однієї сторони пов'язано із відсутністю свідомого підходу до екологізації виробництва, а з іншої – з нерозумінням загальних вимог даного стандарту, що найчастіше потребує залучення профільних спеціалістів задля отримання консультативних послуг.

В Україні діють наступні національні стандарти щодо екологічної сертифікації підприємств: ДСТУ ISO 14001:2015 «Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування (ISO 14001:2015, IDT)», ДСТУ ISO 14004:2016 «Системи екологічного управління. Загальні настанови щодо запровадження (ISO 14004:2016, IDT)».

Одним напрямком на шляху до популяризації екологічної сертифікації є гармонізація національного нормативно-правового регулювання відповідно до вимог міжнародних стандартів з екологічної сертифікації [12]. Відповідно до досвіду країн ЄС, така практика сприяє розвитку економічної складової, оскільки приведення національних вимог до рівня міжнародних відкриває можливості щодо експорту продукції та послуг, збільшенню

науково-технічної бази, залучення партнерських розробок в сфері інформаційних технологій, а також участь у науково-дослідних, технічно-конструкторських проектах, які направлені в тому числі на реалізацію ресурсозберігаючих технологій та підвищення громадської свідомості щодо екологічної складової.

Важливим аспектом є і те, що залучення інвестицій для держави є можливим тільки за умови підвищення рівня екологічних вимог до міжнародно визнаних [13], в тому числі за рахунок відходу від застарілої нормативно-правової бази з поступовим переходом на сучасну. Продовження економічних змін в Україні з впевненим курсом до європейської інтеграції в обов'язковому порядку передбачає дотримання екологічного підходу до всіх сфер життя, що узгоджується з пріоритетами країн ЄС до постійного вдосконалення критеріїв впливу на НПС, що відображено в численних європейських нормативах та директивах. З іншої сторони, це пов'язано і з трансформацією розуміння СМНС за останні 15-20 років. Якщо на початку 21-го століття під СМНС розуміли впровадження дій, що направлені на забезпечення якості, то зараз комплекс заходів для управління якістю.

Таким чином, це поняття більш глибоко характеризує суть СМНС, вказуючи на те, що вона охоплює всю організацію (відповідальність, процеси, методи, контроль та ін.) і управління підприємством, яке спрямоване на гарантування відповідності процесів критеріям екологічного стандарту. Всі заходи на підприємстві впроваджуються задля того, щоб забезпечити дієве та ефективне виконання цілей підприємства в сфері охорони навколишнього середовища, які сформовані на основі політики підприємства. Саме від кінцевого споживача у більшій частині залежить якими будуть цілі підприємства та політика його роботи, оскільки вони завжди направлені на якомога більше виконання сподівань та вимог клієнтів [14]. Звісно, що на державному рівні повинні встановлюватися конкретні вимоги до підприємства в рамках екологічного контролю, але все ж свідомість громадської думки останнім часом найчастіше стає одним з інструментів прискорення щодо прийняття нових норм, рішень та заходів, направлених на вдосконалення екологічної політики.

Підсумовуючи теоретичні засади формування свідомого екологічного менеджменту можна виділити наступні напрямки, що сприятимуть розвитку екологічної сертифікації в Україні:

- впровадження систем менеджменту якості групи ISO 9000, що є фундаментальними для подальшої розробки та впровадження СМНС [15];
- впровадження та вдосконалення систем інформаційної безпеки, в тому числі інтегрованих систем менеджменту [16];

- розвиток та підтримка системи контролю впливу на НПС, в тому числі за рахунок проведення внутрішніх та зовнішніх екологічних аудитів [17];
- співпраця з профільними організаціями та науково-технічними установами задля актуалізації законодавчо-нормативного регулювання, впровадження змін та постійного поліпшення виробництва [18];
- екологізація маркетингової діяльності [19].

Кожна з країн ЄС розробляє та поступово впроваджує стратегічні напрямки державної політики у сфері охорони НПС для різних секторів економіки. В Україні основні положення стосовно екологічної політики викладені у Конституції, Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», кодексах, нормативних документах та міжнародних угодах щодо охорони НПС.

Досягнення поставлених цілей здійснюється за рахунок заходів, направлених на зменшення потенційного негативного впливу на екологічну безпеку окремих регіонів, так і країни в цілому, а також на розширення міжнародного співробітництва (рис. 3).

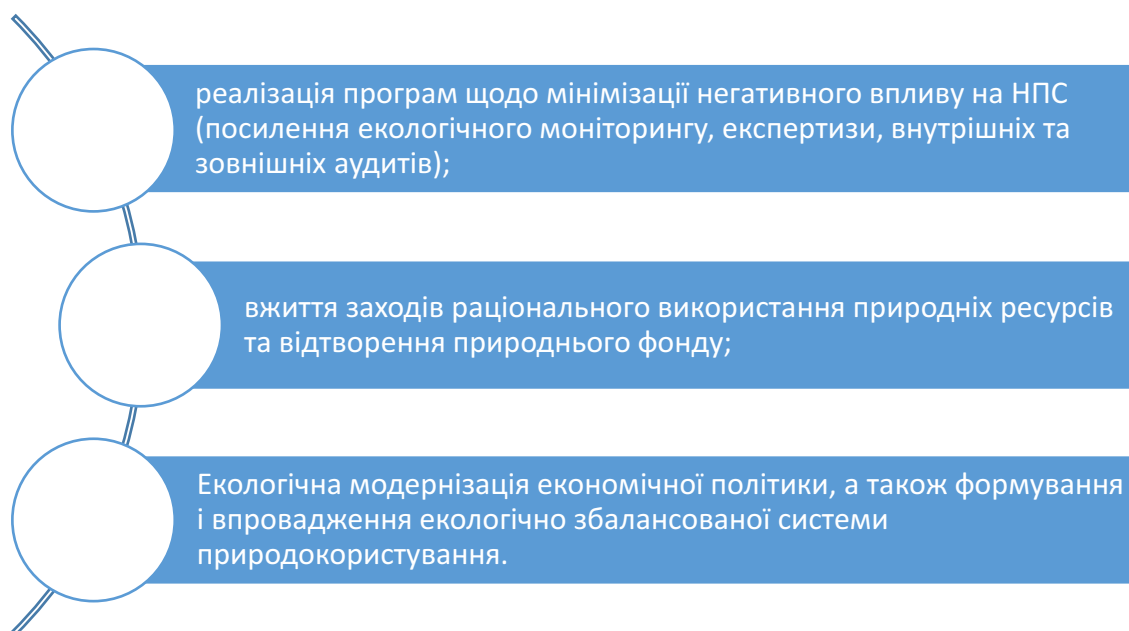


Рис. 3. Шляхи реалізації екологічної політики в Україні

Екологічну сертифікацію в Україні також можна віднести до стратегічних завдань в сфері охорони НПС [20], оскільки вона відкриває нові можливості для підприємств-виробників, зокрема для експорту продукції на світовий ринок товарів та послуг, інвестицій на реалізацію інноваційних проектів, а в кінцевому результаті на економічну складову країни. Водночас, на внутрішньому ринку України екологічність вироблених товарів чи послуг практично не впливає на її конкурентоспроможність, як це відбувається у розвинених

країн. Головною причиною цього явище є застаріле уявлення виробників щодо екологічної сертифікації та взагалі впровадженню системи екологічного менеджменту, як фінансово невігідного механізму.

Ще однією з проблем мало поширеності екологічної сертифікації серед виробників спеціалісти називають недосконалість законодавства, адже положення про основні засади екологічного менеджменту містяться у різних нормативно-правових документах (законах, кодексах, положеннях та ін.). Саме тому актуальним є розробка єдиної системи екологічних вимог, що включало би одразу й заходи з екологічного менеджменту.

Авторами було систематизовано інформацію щодо першочергових завдань [21-23], які необхідно зробити для розвитку екологічної сертифікації в Україні (табл. 1).

Таблиця 1

### Завдання щодо розвитку екологічної сертифікації в Україні

Завдання	Очікуваний результат
Законодавчі	
1. Реформувати природоохоронне законодавство України, законодавство з підтвердження відповідності.	Єдина система екологічних вимог щодо оцінки відповідності.
2. Розробити правові засади обов'язкової і добровільної екологічної сертифікації.	Розроблений механізм сертифікації та перелік процесів (послуг), товарів, що підлягають обов'язковій сертифікації.
3. Гармонізація інформаційного забезпечення (систем моніторингу, єдиного кадастру природного потенціалу) до вимог міжнародно визнаних стандартів.	Забезпечення рівня вимог до міжнародного, що, як наслідок, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності виробників.
4. Розробити технічні регламенти, що встановлюють екологічні вимоги, яким повинна відповідати екологічно сертифікована продукція, процеси, послуги, об'єкти НПС.	Чітка категоризація екологічних вимог відповідно до сфери виробництва.
Організаційні	
1. Підготувати фахівців, які здійснюють екологічну сертифікацію, інжинірингові роботи та надають консалтингові послуги з метою екологічної сертифікації.	Доступне консультування з питань екологічної сертифікації та інжинірингових робіт для потенційних об'єктів сертифікації.
2. Удосконалити і розширити сферу роботи громадських природоохоронних організацій.	Підвищення екологічної свідомості громадян та розвантаження державних установ.



3. Удосконалити і доповнити систему інформування про результати робіт з екологічної сертифікації продукції, процесів, послуг, систем менеджменту, об'єктів НПС.	Відкритий доступ до інформації та підвищення довіри до процесу екологічної сертифікації.
4. Створити організаційну структуру системи екологічної сертифікації.	Створення Національного органу з екологічної сертифікації, випробувально-аналітичних лабораторій.
5. Розробити порядок проведення робіт та схеми екологічної сертифікації.	Затверджена схема екологічної сертифікації у відповідності до міжнародних вимог.
Управлінські	
1. Розробити прогнози використання та охорони природного капіталу для кожного регіону.	Виявлення додаткових резервів та перспективних напрямів екологічного розвитку регіону.
2. Проаналізувати територіальну ефективність природоохоронної діяльності та природокористування для кожного регіону.	Визначення ресурсного капіталу території та регіональні можливості їх використання.
3. Розробити умови надання ліцензій для приватних осіб і фірм, які проводять екологічну сертифікацію сировини, продукції, об'єктів НПС.	Популяризація екологічної сертифікації, зокрема за допомогою приватних органів сертифікації.
Економічні	
1. Удосконалити оподаткування екологічно небезпечних і безпечних об'єктів господарювання.	Створення не вигідних умов щодо порушень екологічних норм для виробників.
2. Ведення (зменшення податків) на екологічну продукцію	Фінансова мотивація для виробників проходити екологічну сертифікацію.

Характер вище зазначених завдань передбачає багатогранний підхід до вивчення природного фонду з метою прийняття рішень, як місцевою, так і центральною владою, з метою поліпшення умов до впровадження екологічного менеджменту, складовою якого є екологічна сертифікація. Основною умовою є впровадження заходів щодо розвитку екологічно чистих та ресурсозберігаючих технологій, кооперації екологічної сфери з соціальною та економічною, а також міжнародного співробітництва в сфері охорони НПС.

Важливо відмітити, що хоч екологічна сертифікація і є дороговартісною процедурою, а товари, які є екологічними зазвичай мають ціну, що вища на 30-50 %, проте на

міжнародному ринку споживачі готові платити таку вартість через свій свідомий підхід до охорони навколишнього середовища. Поряд з цим внутрішній ринок України також почне реагувати на зміни орієнтації виробників і поступово популярність на екологічні товари та послуги почне зростати, що є запорукою й економічного зростання.

**Висновки.** У статті розглянуто ключові аспекти та шляхи реалізації екологічної сертифікації в Україні та ЄС. Так, для розвинених країн екологічна сертифікація розглядається як невід’ємна частина системи управління якістю, що дає змогу до розвитку (кредитування, конкурентоспроможність, прихильність з боку споживача). Водночас в Україні екологічна сертифікація є непопулярним заходом через низьку соціальну свідомість, недосконалість законодавства та відсутність мотивації з боку держави виробників.

Проведено порівняння двох найбільш поширених видів екологічної сертифікації в ЄС за стандартом ISO 14001 та постановою щодо екологічного аудиту ЄС. Згідно з першим документом, екологічна сертифікація є добровільною та містить рекомендації щодо дотримання національних вимог, в той час як екологічний аудит ЄС встановлює конкретні вимоги щодо показників та вимагає обов’язкове інформування громадськості.

Авторами було систематизовано наукову інформацію щодо переліку важливих завдань, що повинні бути проведені в Україні для розвитку екологічної сертифікації за такими напрямками: законодавчі, організаційні, управлінські та економічні завдання.

Таким чином, доведено, що екологічна сертифікація для виробників товарів та послуг в Україні є інструментом до підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку, а як наслідок, засобом для підвищення економічного стану країни.

### **Список літератури.**

1. Mustafa S. The importance of Ukraine and the Russian Federation for global agricultural markets and the risks associated with the current conflict / S. Mustafa // High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition. – 2022. – P. 47.
2. Rosen M. Sustainable Manufacturing and Design: Concepts, Practices and Needs / M. Rosen, H. Kishawy // Sustainability. – 2012. – №4(2). – P. 154–174.
3. Leal Filho W. Encyclopedia of sustainability in higher education / W. Leal Filho., 2019. – 1458 p.
4. Buzogány A. Selective adoption of EU environmental norms in Ukraine. Convergence á la Carte. / A. Buzogány. // Europe-Asia Studies. – 2013. – №65(4). – P. 609–630.
5. Certification and integration of environment with quality and safety — A path to sustained success. / G.Santos, M. Rebelo, S. Barros, M. Pereira. – 2012. – №1. – P. 193–218.

6. Practical Application of Plan–Do–Check–Act Cycle for Quality Improvement of Sustainable Packaging: A Case Study / V. Nguyen, N. Nguyen, B. Schumacher, T. Tran. // Appl. Sci. 2020. №10(18), 6332; <https://doi.org/10.3390/app10186332>
7. Cooperation of Ukraine and the European Union in the ecological sector: directions and prospects / O.Gulac, L. Dubchak, I. Iarmolenko, J. Yanchuk. // European Journal of Sustainable Development. – 2019. – №8. – P. 22.
8. Olkiewicz M. Implementation of ISO 14001 standard in the European Union countries / M. Olkiewicz, R. Wolniak, B. Skotnicka-Zasadzień. // Rocznik Ochrona Środowiska. – 2019. – №21.
9. Adopting environmentally friendly mechanisms in the hotel industry: a perspective of hotel managers in Central and Eastern European countries / [L. Novacka, J. Navratil, K. Pícha та ін.]. // International Journal of Contemporary Hospitality Management. – 2019. – №31(6). – С. 2488–2508.
10. Eco-Management and Audit Scheme [Електронний ресурс] // Wikipedia, the free encyclopedia – URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Eco-Management\\_and\\_Audit\\_Scheme](https://en.wikipedia.org/wiki/Eco-Management_and_Audit_Scheme).
11. An empirical study on green environmental system certification affects financing cost of high energy consumption enterprises-taking metallurgical enterprises as an example / [W. Wu, S. An, C. Wu та ін.]. // Journal of Cleaner Production. – 2020. – №244. – P. 118-228.
12. Strategy of National Ecological Policy of Ukraine until 2020 [Електронний ресурс] // Ministry of energy and environment protection of Ukraine. – 2020. – URL: <https://mepr.gov.ua/en/content/misiya-ta-strategiya.html>
13. Classification Scheme for Sustainable Investments / T. Busch, V. van Hoorn, M. Stapelfeldt, E. Pruessner., 2022. – 32 p.
14. Szyndlar M. Customer Satisfaction: Why It’s Important in 2022 [Електронний ресурс] / M. Szyndlar. – 2022. – URL: <https://survicate.com/customer-satisfaction/importance-customer-satisfaction/>
15. Pawliczek A. Consequence of QMS ISO 9000 and EMSISO 14000 Implementation on CZ/ SK Enterprise Performance with Respect to Sustainability / A. Pawliczek, R. Piszczur. // Journal of Eastern Europe Research in Business & Economics. – 2013. – №2013. – P. 1–18.
16. Škúrková K. Experience Of Implementing The Integrated Management System In Manufacturing Companies In Slovakia / K. Škúrková, M. Kučerová, H. Fidlerova. // Research Papers Faculty of Materials Science and Technology Slovak University of Technology. – 2015. – №23(36). – P. 179 – 186.

17. Liu X. Study on Corporate Environmental Auditing based on Environmental Management Systems / X. Liu, Y. Liu, X. Wu. // DEStech Transactions on Social Science, Education and Human Science. – 2016. – P. 644–649.

18. Types of institutions and bodies [Электронний ресурс] // European Union – URL: [https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/types-institutions-and-bodies\\_en](https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/types-institutions-and-bodies_en).

19. Marketing ambiental: o apelo verde de produtos certificados e a percepção dos consumidores / [A. Neto, A. da Silva, M. de Alencar Caldas та ін.]. // Revista em Agronegócio e Meio Ambiente. – 2020. – №13(4). – С. 1365–1390.

20. Ukraine Country Environmental Analysis [Электронний ресурс] // The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. – 2016. – URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/24971/Ukraine000Coun0ironmental0analysis.pdf?sequence=4&isAllowed=y>

21. Environmental Assessment and Recovery Priorities for Eastern Ukraine – Kyiv: VAITE, 2017. – 88 p. – (Organization for Security and Co-operation in Europe).

22. Ukraine’s environmental priorities in 13 visual infographics [Электронний ресурс] // UNDP Ukraine. – 2020. – URL: <https://undpukraine.medium.com/ukraines-environmental-priorities-in-13-visual-infographics-ed751b3006>

23. Environmental Policy [Электронний ресурс] // Cabinet of Ministers of Ukraine – URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/reformi/ekonomichne-zrostantnya/ekologichna-polityka>